

TVÅ KÅTOR

Berättelsen om två kåtor
– en skolkåta och en vinterkåta
i Tåssåsens sameby

Ann Kristin Solsten & Ewa Ljungdahl

TVÅ KÅTOR

*Berättelsen om två kåtor
– en skolkåta och en vinterkåta
i Tåssåsens sameby*

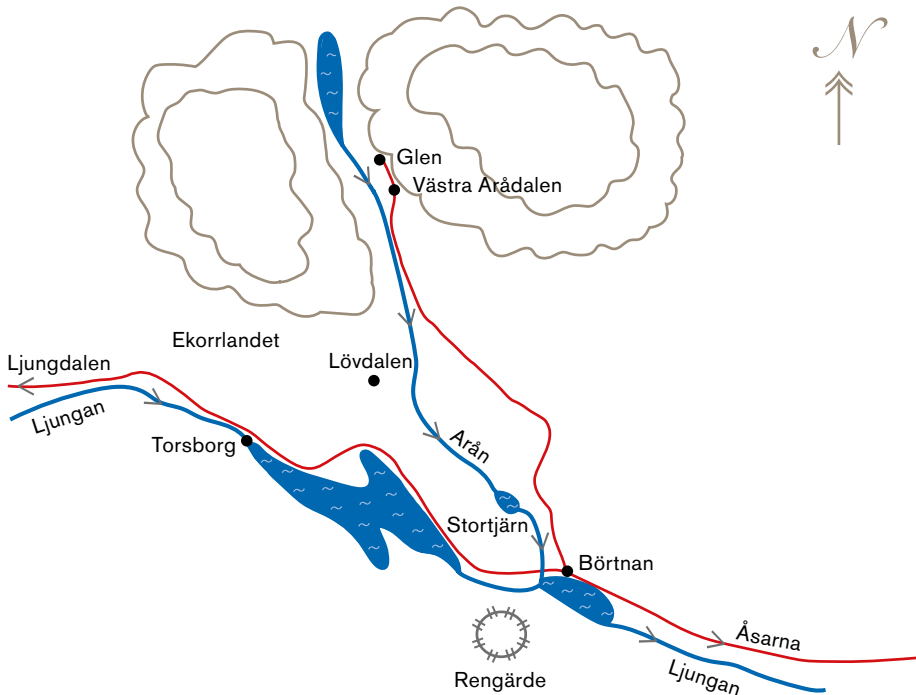
Ann Kristin Solsten & Ewa Ljungdahl

BAKGRUND

UNDER SENARE DELEN AV 2010-talet har två nya kåtor byggts upp i området Västra Arådalen/Glen i Tåssåsens sameby. Den ena kåtan står intill kapellet i Västra Arådalen och är en rekonstruktion av en skolkåta som fanns i Glen på 1920-talet. Tidigare fanns en äldre upplaga av skolkåtan på samma plats vid kapellet, men den kåtan var i dåligt skick och ersattes 2018 av den nya kåtan. Den andra kåtan står på en liten backe i Glen och är ett resultat av ett treårigt kunskapsprojekt som bedrevs i det övergivna vintervistet Stortjärn nära Börtnan åren 2013–2017. Som avslutning

på projektet gjordes en rekonstruktion av en av de förfallna och undersökta kåtorna. Men kåtan byggdes inte upp i Stortjärn utan intill vägen i Glen, där den är tillgänglig för flera personer än vid det mera avsides liggande vistet vid Stortjärn.

I broschyren kan du läsa om de båda kåtor-
nas historia och få lära dig mera om same-
barnens skolgång och livet på vinterbetes-
landet. Broschyren är framtagen av stiftelsen
Gaaltije och finansierad av Länsstyrelsen i
Jämtlands län.

TÅSSÅSENS SAMEBY

TÅSSÅSENS SAMEBY ÄR EN AV ELVA FJÄLLSAMEBYAR I JÄMTLANDS LÄN. SAMEBYN HAR SINA ÅRETRUNTMARKER I ÅRE OCH BERGS KOMMUNER OCH VINTERBETESMARKERNA I BERGS, BRÄCKE, ÅRE OCH HÄRJEDALENS KOMMUNER.

Före 1889, när den första renbeteslagen från 1886 trädde i kraft i Jämtlands län, var jämtlandssamernas markområden indelade i skattefjäll. Ett skattefjäll var ett geografiskt område där en eller flera samer tillsammans betalade skatt, »lappränta«, för att bedriva renskötsel. I det område som i dag utgör Tåssåsens sameby ingick före 1889 skattefjällen Hundshögs- och

Tossåsfjäll i södra delen samt Sällsjö och Anaris och delar av Tranris- och Hittings skattefjäll i norr. Efter 1889 kom dessa skattefjäll att tillsammans utgöra Ovikens eller Oviksfjällens lappby. I stället för att som tidigare enskilt ha betalat skatt för ett visst område (skattefjäll) skulle samerna nu bedriva kollektiv renskötsel i av staten bestämda lappbyar. 1916 delades Oviksfjällens lappby upp i Tossåsens respektive Anarisets lappbyar, men 1947 slogs de två lappbyarna åter ihop under namnet Tossåsens lappby, från och med 1971 Tåssåsens sameby.

Foto Ann Kristin Solsten

Skolkåtan från Glen

VANDRANDE OCH FASTA NOMADSKOLOR

De första skolorna avsedda för samer inrättades redan på 1600-talet då riksrådet Johan Skytte, 1632, genom insamlingar och egna donationer, startade den så kallade Skytteanska skolan i Lycksele. Den efterföljdes senare av flera internatskolor i lappmarkernas huvudorter. De tidiga skolorna utbildade ett fåtal elever som man hoppades därefter skulle sprida sin kunskap i kristendom och läsning i sina visten. Efter ett tag utvecklades även kateketundervisningen och genom ett system med både ambulerande, det vill säga kringflytande, skolor och fasta skolor fick nomadiserande samer sin undervisning.¹

1913 genomfördes en skolreform som såg till att den huvudsakliga formen för undervisning för samer, som tidigare hade legat på både fasta och ambulerande skolor, därefter skulle ske genom så kallade *vandrande nomadskolor*.² Undervisning vid de vandrande nomadskolorna, som omfattade de tre lägsta årsklasserna, skulle hållas i tältkåtor eller torvkåtor sommartid.³ Undervisningsformen var avsedd att följa de nomadiserande samerna under deras vandringar och, enligt skolreformen 1913, skulle den ge alla flyttsamers barn så god undervisning som möjligt samt förhindra avvänjning från nomadlivet.⁴ Undervisningen för årskurserna 4–6 skulle läggas till skogslandet, det vill säga i områden där de nomadiserande

samerna uppehöll sig under vintern. Oftast förlades de fasta skolorna i någon by där barnen kunde inackorderas hos andra samer eller hos bönder.⁵

Då många samer klagade över systemet med vandrande nomadskolor – de ville ofta inte skicka iväg sina barn till skolorna – genomfördes 1915 en översyn över samernas skolsystem. Det resulterade i att det 1916 inrättades ett nytt reglemente gällande nomadskolesystemet, där bland annat den tidigare folkskoleinspektören och kyrkoherden i Karesuando, Vitalis Karnell, från och med 1917 blev tillsatt som nomadskoleinspektör. Han fick då ansvar för alla nomadskolor mellan Härjedalen och Karesuando.⁶ I de nya bestämmelserna stod bland annat att, vid de fasta nomadskolorna skulle barnen »bo och förplägas« i hushållskåta. Tanken med det var att de inte skulle vänjas av med nomadlivet.⁷

Av många samer ansågs fortfarande kåtaskolorna olämpliga som skollokaler och vid 1918 års landsmöte i Östersund antogs en resolution om att de vandrande nomadskolorna om möjligt borde avskaffas. Kritiken från samerna och svårigheterna med att genomföra systemet med kåtaskolorna ledde till att de vandrande nomadskolorna med tiden blev mer och mer stationära.⁸

Noter: se sid. 26 ff.

SKOLKÅTOR OCH SKOLSTUGOR

I Glen, som var huvudviste för samerna i dåvarande Tossåsens lappby, fanns varken skolstuga eller kåta byggd särskild för skolundervisning utan privatägda torvkåtor fick fungera som skollokal. De kåtor som användes vid undervisningen utgjorde samtidigt även bostad för läraren. Troligtvis användes flera olika kåtor till detta ändamål under olika tider. Den enda skollokal vi känner till är dock den kåta som brann ner strax före jul 1920. Den kåtan ägdes av Bengt Olof Olofsson från Glen och hyrdes ut till *Den fasta nomadskolan i Jämtlands mellersta distrikt*.⁹ Tidigare ska det även ha funnits en sommarskola där barnen fick sin undervisning vid Glensjön.¹⁰

Behovet av en skolstuga för undervisning av barnen i Hede- och Oviksfjällen, det vill säga dåvarande Hede pastorat, togs däremot upp redan 1831 då komminister Israel Näslund beskrev svårigheterna med att undervisa i kåtor i en visitationshandling. Problemet med en skolstuga var dock, enligt Näslund, att:

[...] Lappen skiljer sig uti lefnadssätt i det afseende från flyttfoglarne, att han högst sällan, eller åtminstone icke på flere, flere års tid, nedslår sina bopålar på samma plats, som han förut begagnat. Ordsaken därtill, är bristande bete för hans renar. Renmossan fordrar flere år, innan den tillväxa. Under vintertiden flyttar derföre lapparne platsen månadligen, eller åtminstone hvar annan månad och uppreser på dagen den koija, som för några veckor skal gifva ett svagt skydd för köld och oväder. Under ett sådant förhållande skulle skolstugor i lappmarken uppbygda, efter en eller två månaders tid blifva öde och för ingen annan tillgänglige, än den som kan begagna skidor. Härvid möter äfven den svårigheten,

*att om skolstugor inrättas i lappmarken, är det omöjligt, att erhålla nödvändig ved, under de tider, då lapparne med sine renar där sig icke uppehålla [...].*¹¹

Om skolstugor ändå skulle byggas var det, som Näslund såg det, bäst att de uppfördes i Tännäs by, för samerna i den södra delen av pastoratet, och i Storsjö för den norra delens samiska befolkning. Båda ställena ansågs utgöra medelpunkter i de områden samerna vid de två delarna av pastoratet flyttade. Ett problem var dock att det kunde bli dyrt för barnens föräldrar att utrusta dem med matsäck varje dag de skulle till skolan, då han menade att samerna, med få undantag var fattigare än de flesta bönderna i pastoratet.¹²

SKOLUNDERVISNINGEN I GLEN PÅ 1900-TALET

Vid 1900-talets början fanns i Glen först endast en vandrande nomadskola och bara de tre lägsta årsklasserna undervisades där. Från och med 1919 fanns där även en fast nomadskola. Den fasta nomadskolan i Glen var då speciellt inrättad eftersom barnen från Glen det året ej kunde erhålla mat och husrum vid den fasta nomadskolan i Mittådalen där de tidigare hade fått sin undervisning. Under de kommande åren, fram till kåtan som användes som skollokal brann ned, bedrevs då både den fasta och vandrande nomadskolan i Glen.¹³ Alltså fick då både yngre och äldre skolbarn sin undervisning där.

Nomadskolan i Glen samlade barn från Tossåsens-, Anarisets- och Tranrisets lappbyar. De skolbarn som kom från andra ställen än Glen var, under tiden för undervisningen, inackorderade hos någon av de familjer som bodde där.¹⁴

Enligt nomadskoleinspektör Vitalis Karnells (1862–1921) åsikter, så som han beskrev dem i sin *Berättelse rörande nomadskoleväsendets tillstånd och utveckling under kalenderåret 1917*, borde de vandrande nomadskolorna hållas till fjället, medan de fasta nomadskolorna skulle förläggas till skogslandet, dit fjällsamerna flyttade om vintern.¹⁵

SKOLKÅTAN I GLEN

Enligt nomadskolereglementet skulle lokal för undervisning vid vandrande nomadskolan tillhandahållas av barnens föräldrar eller målsmän vid varje viste inom undervisningsområdet.

Läraren skulle då kunna följa de renskötande familjerna från viste till viste för att undervisa. Vid de större boplatserna där många familjer uppehöll sig under största delen av året och där många barn deltog i undervisningen, skulle en särskild skolkåta anordnas. Bidrag till sådan kåta kunde utgå från lappmarks ecklesiastikverk. I Glen påbörjade byamännen uppförandet av en sådan kåta 1917 och hösten 1918 togs den i bruk för undervisning vid den vandrande nomadskolan.¹⁶ Det hade tidigare varit önskvärt att en särskild kåta för skolverksamhet skulle byggas i Glen, något Domkapitlet även hade beviljat bidrag till.¹⁷

Barn leker utanför skolkåtan i Glen vid början av 1900-talet. Foto Nils Thomasson/Jamtli's fotosamlingar.

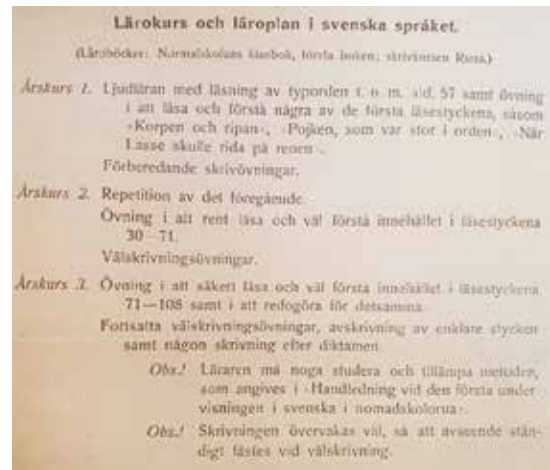
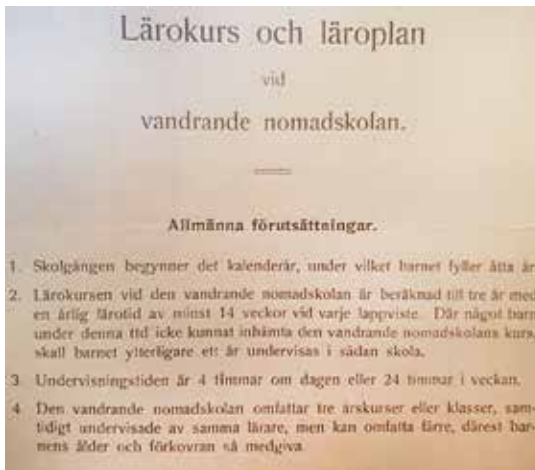

Lärarinnan Gunilla Pålsson med elever utanför skolkåtan i Glen 1910. Bland eleverna ser vi Elin Kristina Fredriksson, Junetta Magdalena Martinsson, Nils Olof Torkelsson, Elin Maria Bengtsson, Karin Bengtsson, Nils Paulus Nilsson, Nils Andreas Lilja och Amalia Fjällberg.
Foto Nils Thomasson/Jamtli's fotosamlingar.

Hösten 1918 härjade även spanska sjukan i landet. I Glen insjuknade samtidigt 20 personer i sjukdomen och, som en av två nomadskolor i Sverige, fick undervisningen där ställas in, något som gjordes under 28 dagar.¹⁸

De äldre barnen från Oviksfjällen fick, i likhet med nomadiserande samers barn från andra samebyar i området, sin undervisning vid den fasta nomadskolan i Mittådalen. Där inackorderades de hos de boende under den tiden un-

dervisningen pågick. Våren 1919 gick det inte att lösa inackorderingsfrågan för barnen från Glen samt ett barn från Handölsdalens och ett barn från Kalls lappbyar. Lösningen blev därmed att även den fasta nomadskolan bedrevs i Glen från och med det året och fram till och med 1921 då det bestämdes att all skolundervisning skulle flyttas till den fasta nomadskolan i Änge i Undersåker.¹⁹

Från Lärokurs och läroplan vid vandrande nomadskolan, 1918.

UNDERVISNINGEN

Vid den vandrande nomadskolan fick barnen lära sig om kristendom, svenska språket och räkning. Vid den fasta nomadskolan undervisades även i geografi, historia och naturkunnsighet. Olika läroböcker användes för de olika ämnena. Undervisningsmaterialet var dock bristfälligt och nomadskolinspektör Erik Bergström skrev i sin *Berättelse över nomadskolväsendets tillstånd och utveckling år 1920*, att:

Undervisningsmaterielen har så gott som alltigenom varit synnerligen bristfällig och kan icke anses ens till ringa del fylla de fordringar som skäligen kunna ställas på materielen i en nutida skola. Särskilt påfallande har bristen på planschserier i olika ämnen varit, ävensom frånvaron av svarta tavlor [...].²⁰

Bergström kunde i sin rapport för år 1920 även meddela att:

Gymnastik har endast förekommit i form av klassgymnastik med de enklaste rörelser. Särskilda gymnastikredskap saknas överallt.

Skolbad har blott undantagsvis förekommit. Här och där längst i norr ha dock barnen erhållit ett eller annat badstuba.

Lärljungarnas hälsotillstånd har i det hela varit gott.

Läkarundersökning har icke förekommit.

Tandvården måste betecknas som fullständigt försummad. I intet mig bekant fall har något nomadbarn besökt tandläkare.²¹

BRANDEN I SKOLKÅTAN

På aftonen den 19 december 1920 hölls en liten julfest för skolbarnen i Glen. Lärarinnan Signe Frank hade tagit initiativet till festen och alla som deltog bidrog till den på ett eller annat sätt. Festen hölls i det största av de två hus som fanns i Glen vid den tiden. Det ägdes av Pål Fredrik Nilsson och låg på andra sidan myren i förhållande till kåtan som användes för skolundervisning. Mitt under firandet blev uppmärksamheten plötsligt riktad mot ett

Eldsvåda hos lapparna i Glen.

I söndags kväll, då lärarinnan i samband med skolavslutningen anordnat en julfest för barnen, vilken hölls hos "Påll-Fredrik" i Sandbåsen, varsnades eldsken uppe i backarna mot öster och vid tillskyndan dit befanns det vara kåtan, där folkskolan hölls, som fattat eld och nu stod i ljusan låga.

Lappdrängen Jonas Johansson var den förste, som kom tillstädes. Och i färd med att rädda ut något höll han på att bli innebränd och måste släpas ut avsvimmad. Kåtan, som tillhörde Bengt Olsson och var av den nyare typen nedbrann fullständigt, därvid alla skolmaterialier och lärarinnans tillhörigheter blevo lågornas rov. Något vatten fanns ej att tillgå och än mindre några brandredskap. Ingenting var försäkrat. Ovisst är, hur det går med den nämnde drängen, som först på aftonen andra dagen kom till medvetande, men snart åter förlorade sansen och liksom låg i yrsel.

Elden antages ha uppkommit i torv- och nävertaket, där plåtröret från ugnen går upp, meddelas Jämtlands-Posten

Ersättning för förlust vid eldsvåda.

K. m:t har — enl. vad vår Stockholmsred. erfarit — anvisat ett belopp av kr. 578:50 såsom ersättning åt lappmännen Bengt Ol. Olovsson, Glen, Bydalen, och Torkel Jonasson, Börtnan, för lidna förluster vid en eldsvåda hösten 1920, varigenom en Olovsson tillhörig, för fasta nomadskolan i Jämtlands mellersta distrikt förhyrd kåta i Glen jämte åtskilliga däri förvarade Olovsson och Jonasson tillhöriga husgerådssaker m. m. förstörts.

Till vänster: Från Jämtlandsposten,
23 december 1920.

Ovan: Från Jämtlandsposten, 6 maj 1922.

ljussken uppe i backen mot öster, och man slog fast att det var den kåta där undervisningen brukade pågå som hade fattat eld, och som nu stod i lågor. Varken vatten eller brandredskap fanns tillgängligt, och kåtan brann ner till grunden.²²

Den första som kom till platsen var den 25 år gamla rendrängen Jonas Johansson Vilde, som i sitt försök på att rädda delar av kåtans inventarier, själv höll på att bli innebränd. När han i sista stund drogs ut från lågorna var han medvetlös. Han kom till medvetande igen först två dagar senare, och det var länge oklart hur det skulle gå med honom.²³ Han överlevde

men blev utskriven från sjukhuset först omkring ett år senare.²⁴

Inga av kåtans inventarier var försäkrade, men omkring ett och ett halvt år senare lyckades det ändå bröderna Bengt Olof Olofsson och Torkel Jonasson att få ut en ersättning på 578,50 kronor för deras förlorade tillhörigheter.²⁵ Den fasta nomadskolan i Glen bedrevs efter branden ytterligare en termin, mellan den 10 januari och 19 april 1921, innan skolverksamheten i Glen, enligt ett beslut från Kungl. Maj:t, helt lades ned och den fasta nomadskolan förlades till Änge från och med ingången av 1922.²⁶

Skolkåtan i Arådalen. Foto Ann Kristin Solsten.

EN SKOLKÅTA BYGGS I ARÅDALEN

Många år senare, den 29 juli 1979 firades, för tionde året i följd, buhelg i Arådalen. Mycket folk hade samlats vid kapellet där det då ringdes in till högmässa. Kapellet, som hade invigts ett år tidigare, fylldes snabbt, så pass att mer än hälften av de som mötte upp fick ta del av högmässan via högtalare ute i det fria. Högmässan bestod bland annat av en predikan som genomfördes av Lits kyrkoherde Olle Bergman, även kallad »Arådalsprästen«, samt medverkande av Lits och Ovikens manskörer och ett barndop. Med anledning av jubileet skänktes även en del gåvor till kapellet.²⁷

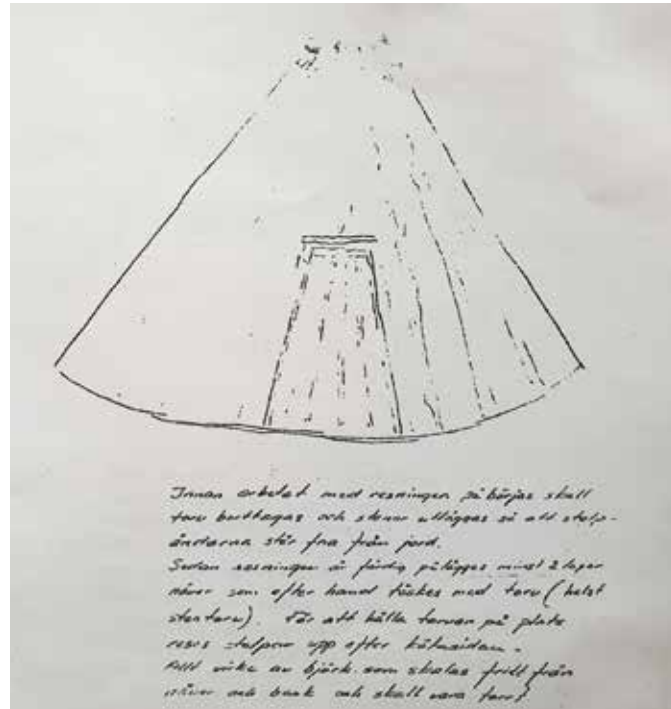
Efter högmässan invigdes en kåta som blivit uppförd strax intill kapellet. Kåtan hade rests som ett minne över samisk skolkultur och var uppförd inte långt ifrån den kåta i Glen som under tidigt 1900-tal hade använts vid skolundervisning.²⁸ Efter en inledande presentation av skolstyrelseordförande Carl-Ivar Månsson samt nomadskollärarynnan Sigrid Ruttfjälls berättelser om minnen från sina många år som lärarinna i skolkåtor och andra lärosalar runt om i Jämtland, Härjedalen och Norrbotten, invigdes kåtan av Sigrid Ruttfjäll och Lars Johansson i Glen, tillsammans.²⁹

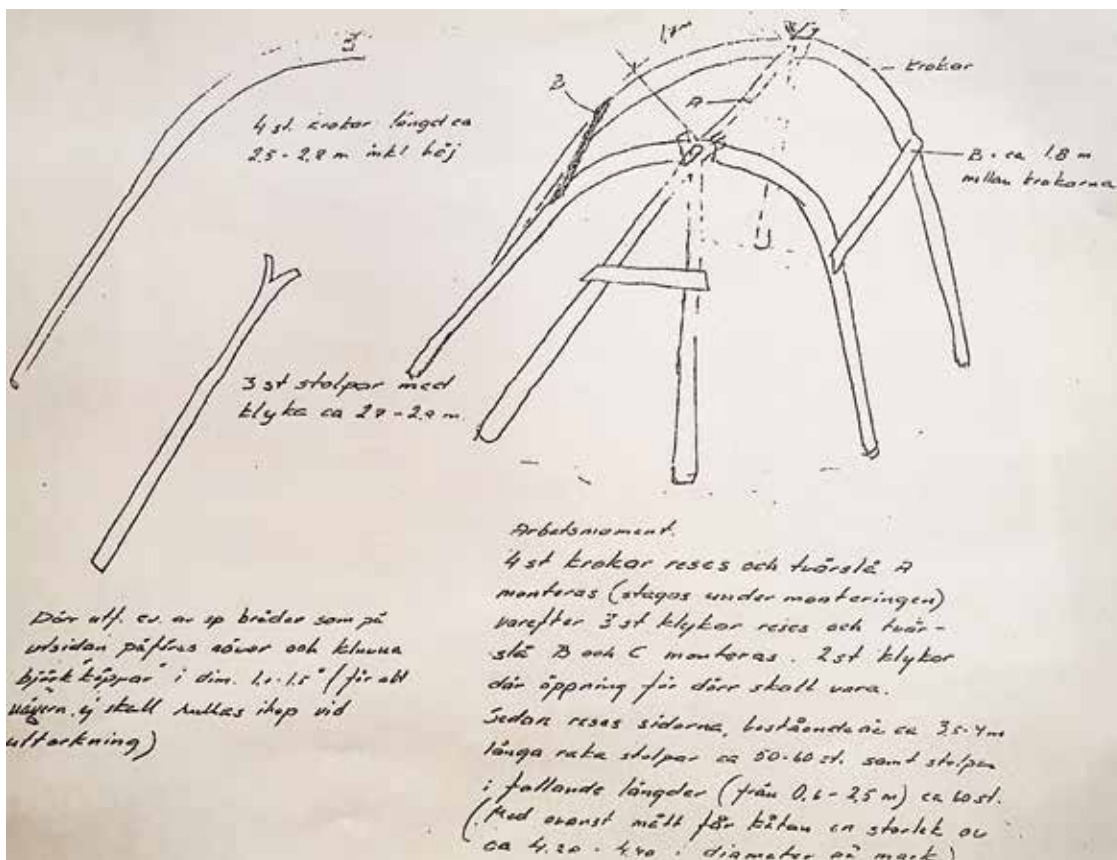

Sigrid Ruttfjäll och Lars Johansson utanför kåtan i samband med invigningen den 29 juli 1979. Foto Östersunds-posten, 30 juli 1979.

Uppförandet av kåtan i Arådalen hade gjorts möjligt genom medel från I.K.S. (Intensifierad Kommunal Sysselsättningsplanering).³⁰ Den hade ritats av ingenjör John Gustafsson och byggts av Edmund Häggkvist.³¹ Under ett sammanträde senare på hösten blev det bestämt att kåtan, som ägdes av Bergs kommun, skulle få disponeras av Arådalens kapellstiftelse men att skolstyrelsen förbehöll sig rätten att använda skolkåtan för skoländamål.³²

Efter invigningen fick Ella Fjällström från Glen ansvaret att risa kåtan, det vill säga se till att friskt, mjukt och väldoftande björkris blev lagt på golvet, samt hålla den fin till de kommande buhelgerna i Arådalen. Ella genomförde detta uppdrag inför varje buhelg fram tills hennes son Jakob »Jacke« Torkelsson övertog ansvaret. Även Jacke såg till att kåtan var risad och fin till kommande buhelger under lång tid framöver.³³

Ritningar av kätan samt arbetsbeskrivning för byggandet. Bilaga till Objektbeskrivning och kostnadsberäkning nr 36, gett från Bergs kommun till IKS 1978/79.

Åhörarna samlades utanför kapellet vid återinvigningen av skolkåtan 2020. Foto Ann Kristin Solsten.

SKOLKÅTAN I ARÅDALEN RUSTAS UPP

Efter många år var det nödvändigt med en upprustning av kåtan vid kapellet i Arådalen. Arådalens kapellstiftelse påtalade detta 2012 till Bergs kommun som då stod som skolkåtans ägare.³⁴ 2017 beslutades att Tåssåsens sameby skulle ta över ansvaret som ägare till kåtan. Arådalens kapellstiftelse hade då tidigare tackat nej till erbjudandet om att ta emot kåtan som gåva, då de ansåg att de inte hade möjlighet till det.³⁵

Med finansiering av Länsstyrelsen i Jämtlands län genomfördes en total upprustning av kåtan sommaren 2018. Arbetet utfördes då av Lasse Wagenius och Andreas Salomonsson. Det planerades för en återinvigning av kåtan inför buhelgen 2019, då det passande nog var 70 år sedan den först blev invigd. Av olika orsaker blev det ingen ny invigning det året, men återinvigningen genomfördes istället

först under buhelgen 2020, och kunde därmed markera att det var exakt 100 år sedan skolkåtan i Glen brann ner till grunden.

Då skolkåtan till slut återinvigdes skedde det under den pågående coronapandemins stränga bestämmelser om att endast ett begränsat antal människor fick samlas vid arrangemang. Precis som 71 år tidigare, då skolkåtan blev invigd för första gången, fick deltagarna därför ta del av högmässan utomhus. Vädret var strålande och då det ringdes in till högmässa kom även korna från fåbodvallen springande och samlade sig kring åhörarna som satt på stolar utanför kapellet. Efter högmässan hölls återinvigningen med tal av bland andra Niklas Johansson, ordförande i Tåssåsens sameby, och Eva Karlsson vid Länsstyrelsen i Jämtland. Inför återinvigningen hade även en skylt med information om kåtans bakgrund och historia satts upp.

Även korna från den närliggande fåbodvallen deltog vid gudstjänsten. Foto Ann Kristin Solsten.

Nicklas Johansson och Ann Kristin Solsten återinvigde skolkåtan. Foto Bengt-Arne Johansson.

Undervisningen i Oviksfjällen genom hundra år

Under 1800-talet och vid 1900-talets början gick de nomadiserande och renskötande samernas barn i kateketskolor. Kateketskolorna bedrevs av lärare som var utbildade vid småskoleseminarier och som kallades kateketer. Kateketerna följde de renskötande familjerna dit de uppehöll sig vid olika tillfällen och undervisade barnen där. Det innebar att de ofta fick gå långa sträckor mellan de olika ställen dit familjerna flyttade, samtidigt som de även bar med sig böcker och annat tungt undervisningsmaterial. Det var inte lätt att samla alla barn i skolålder till undervisning. Familjerna bodde ofta utspridda över stora områden och då många var fattiga hade de svårt att underhålla barnen i skolan som ofta var belägen flera mil från deras hem. De icke-renskötande samernas barn deltog oftast i folkskolornas undervisning.

1821–1822: NILS JONASSON RENBERG (–1822)
Den första kateketen som nämns i samband med undervisning i Oviksfjällen är Nils Jonasson Renberg som 1820 mottog undervisning i innan- och utanläsning samt salighetslära så att han bedömdes skicklig nog att börja arbetet i den nya kateketbefattningen det kommande året.³⁶ 1821 ansågs hans kunskaper i innanläsning vara så pass goda att han läste böcker rent och obehindrat. När det gällde skrivandet hade han övat sig så pass att han även ansågs kunna uppteckna barnens framsteg i deras kristendoms kunskap.³⁷

Renberg fick däremot inte möjligheten till att undervisa så länge. Redan 1822 uppgavs att kateketens hälsa var dålig och att han ofta under vintern hade varit besvärad av sjukdom, något som hade hindrat honom från att besöka alla de hushållen han ansvarade för. Han hade trots allt ombesörjt barnundervisningen för sina närmaste grannar, det vill säga 12 stycken barn som var mer och mindre duktiga på att läsa och lovade att under de närmaste månaderna besöka även de längst avlägsna samerna i Ovikens fjäll.³⁸ Renberg avled senare samma år.³⁹

1823–1851: THOL (TORD) HARALDSSON
(1801–1864)

I Renbergs ställe gavs förslag på bondesonen Thol Haraldsson från Storsjö kapell som ny kateket. Han var född 1801 och 22-åringen beskrevs som *en yngling, som med ett nyktert och anständigt uppförande förenar ett verkeligen godt anlag att undervisa*. Haraldsson hade då redan blivit ombedd att tillsvidare sköta samebarnens undervisning.⁴⁰

1823 inställde han sig hos kyrkoherden i Sveg, Edvard Forsslöf, för att bli godkänd som lärare. Kyrkoherden fann, efter skedd undersökning, Haraldsson *så väl uti innan- som utanläsning, ganska snäll, samt till begreppet försvarlig, äfven som han hade inhämtat någorlunda öfning uti skrivande [...]*.⁴¹ Samerna i de avlägsna Ovikens fjäll var dock svåra att komma i kontakt med

för kyrkans utsända. Det gjordes upprepade försök på att få dem att komma till Storsjö by för husförhör men endast en person infann sig vid husförhöret där kunskaperna för innan- och utanläsning undersöktes.⁴²

Haraldsson undervisade samerna i det norra undervisningsdistriktet inom Hede pastorat, troligtvis fram till 1851 då det finns uppgifter om att Nils Jonsson från Storsjö fjäll tjänstgjorde. Senare, året efter, tog Jonsson även över undervisningen för samerna i Hede och Ovikens fjäll.⁴³ 1864 gick Thol Haraldsson bort i feber.⁴⁴

1851–1855: NILS JONSSON (1824–1855)
Nils Jonsson föddes 1824 och kom från fjälltrakterna mellan Ljungdalen och Storsjö. Efter att ha utbildat sig till kateket och, oavbrutet sedan januari 1851, tjänstgjort som vice-kateket för samerna i Hede och Ovikens fjäll, antogs han till kateket för samerna vid nämnda område från och med juli 1852. Bara några år senare, 1855, dog skollärare och fjällman Nils Jonsson av okänd orsak, bara 31 år gammal.⁴⁵

1855–1883: C. A. FJELLMARK,
NILS TORKELSSON RÖNNQVIST OCH
JON PERSSON FJELLNER

Efter Nils Jonssons bortgång är det oklart vem som bedrev undervisningen bland samerna i Ovikens fjälltrakter. 1855, direkt efter Jonssons bortgång, antogs kateketeleven C. A. Fjellmark till kateket för samerna inom Hede pastorat.⁴⁶ Hur lång tid han verkade där, och om hans ansvar även låg på undervisningen i Oviksfjällen, är oklart. Från april 1866 finns uppgifter om att Nils Torkelsson Rönnqvist från Hotagens fjäll åtog sig att vara kateket för samerna

i Hedefjäll.⁴⁷ Det är även oklart hur länge han verkade som lärare.

Under kommande år ska flera försök ha gjorts för att hitta lämpliga kateketer till fjälltrakterna. Från 1873 uppges att man till slut hade lyckats skaffa en person som passade till uppgiften genom Jon Persson. Han var född av samiska föräldrar i Kall sockens fjäll och hade gått missionskola i Laxsjö socken. Han befanns även skicklig i att själv undervisa och blev antagen till tjänsten som inleddes under hösten 1873.⁴⁸ Jon Persson lade senare till namnet Fjellner.⁴⁹

1878 uppgavs att ingen kateket fanns anställd då ingen kunnat erhållas för den åt kateketen bestämda ringa avlöningen.⁵⁰ Inte förrän ytterligare fem år senare, under hösten 1883, tycktes det åter bli ordning på undervisningen i Oviksfjällen. Då antogs Lars Johansson till kateket för Ovikens och Härjedalens fjäll.⁵¹

1883–1888: LARS JOHANSSON (1863–1888)
Fjällmannen Lars Johansson föddes i Snåsa i Norge 1863.⁵² Som ung flyttade han till Oviken där han bosatte sig i socknen.⁵³ Från 1883 och fram till sin död 1888 undervisade Johansson omkring 20 barn från Ovikens, Undersåkers, Storsjö och Tännäs fjäll årligen, i bibelhistoria, katekes, skrivning, räkning, svenska språket och sång. Barnens ålder varierade mellan 6 och 16 år. Även deltagandet i skolgången varierade. Några av barnen kunde delta vid undervisningen 30 dagar medan andra deltog upp till 78 dagar. Troligtvis berodde det på de olika familjernas avstånd till skolan och barnens möjligheter till inackordering hos andra familjer under tiden de undervisades.⁵⁴

Deltagare vid skolgången i Ovikens och Härjedalens fjäll under 26 1886

Personens namn	Hemvist	Ålder	Sex	kyrka	läsa	skrifva	räkna	öfva	öfva	öfva	öfva	öfva	öfva	öfva	öfva
Jakob Nilsson	Östergården	27	28	gods	läsa	skrifva	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa
Nils Nilsson	"	27	24	gods	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa
Stenert Nilsson	Östergården	27	24	gods	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa
Peter Anders Larsson	Östergården	27	24	gods	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa
Lars Larsson	"	27	24	gods	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa
Lars Kristian Larsson	"	27	24	gods	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa
Lars Johansson	Härjedalen	27	24	gods	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa
Stenert Johansson	Härjedalen	27	24	gods	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa
Jon Johansson	"	27	24	gods	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa
Anders Nilsson	Härjedalen	27	24	gods	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa
Anna Kristina Johansson	Härjedalen	27	24	gods	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa
Anna Lisa Johansson	"	27	24	gods	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa
Anna Andersdotter	Härjedalen	27	24	gods	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa
Anna Nilsson	"	27	24	gods	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa
Peter Larsson	"	27	24	gods	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa
Jonas Nilsson	Härjedalen	27	24	gods	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa	läsa

Ovikens den 26 December 1886
Lars Johansson

Deltagare vid skolgången i Ovikens och Härjedalens fjäll 1886. Hämtat från Domkapitlets i Härnösand arkiv, Lappmarkshandlingar; kronologisk serie, F9a:8, 1881–1887, bild 375.

1891–1892: HANS NILSSON FJELLSTEDT (1872–1920)

Då kateketen Lars Johansson, endast 25 år gammal, avled 1888, blev barnen i Ovikens fjälltrakter utan undervisning.⁵⁵ Det var svårt att hitta någon som kunde fortsätta undervisningen och mellan åren 1888 och 1890 saknades därför lärare och ingen undervisning bedrevs då vid småskolan i Ovikens och Härjedalens fjälltrakter.⁵⁶ 1889 föreslog kyrkoherden i Oviken, Magnus Bergman, att en yngling från

Oviksfjällen som han ansåg hade, till detta, erforderliga gåvor, med det snaraste skulle söka inträde till en utbildning för att bli kateket.

Ynglingen han menade på var en av Lars Johanssons tidigare elever, den då 16-årige Hans Nilsson. Hans var född i Hartkjölfjället i Snåsa den 22 juni 1872. 1876 hade han flyttat till Oviksfjällen med sina föräldrar och syskon och sedan växt upp där.⁵⁷

Strax efter kyrkoherdens uttalande påbörjade Hans en tolv månaders kateketutbildning

Hans Nilsson Fjellstedt kom själv från Oviksfjällen. Han utbildade sig tidigt till kateket och undervisade i Oviksfjällen under flera olika perioder. Foto Nils Thomasson/Jamtli's fotosamlingar.

vid Östersunds småskoleseminarium.⁵⁸ I december 1890 utexaminerades han och 1891 blev han anställd som den nästa kateketen för nämnda område.⁵⁹

Mellan 1891 och 1892 blev därefter mellan 7 och 15 barn från Oviksfjällen, Undersåkersfjällen och Storsjöfjällen varje termin undervisad av Hans Nilsson i Ovikens och Härjedalens fjäll. De fick lära sig biblisk historia, katekes, skrivning, räkning, läsning och sång.⁶⁰

1893 avgick Hans till Härnösands seminarium för vidareutbildning och barnen stod återigen utan lärare och undervisning.⁶¹ Han återkom som lärare 1894 och hade då lagt till efternamnet Fjellstedt.

1894: NILS THOMASSON WILLENFELDT (1868–1908)

Kateketen Nils Thomasson föddes i Undersåkers lappförsamling den 7 mars 1868.⁶² Han hade anställts som lappkateket inom Undersåkers lappförsamling augusti 1888 och undervisade då huvudsakligen i Kalls fjäll.⁶³ Under vårterminen 1894 undervisade Nils även i Oviksfjällen men hans undervisning fick klagomål från samerna i Oviksfjällen som hävdade att kateketen under vårterminen hade legat alldeles överksam i Oviksfjällen och alldeles utan orsak underlåtit att hålla skola.⁶⁴ Själv hävdade Nils att då han infann sig i Oviksfjällen för att undervisa, fanns där inga skolpliktiga barn, eftersom att de då av sina föräldrar hade blivit utackorderade till Ovikens församlings skolor.⁶⁵ Nils lade senare till efternamnet Willenfeldt.

1894–1899: HANS NILSSON FJELLSTEDT

Under höstterminen 1894 var Hans Nilsson Fjellstedt åter tillbaka från Härnösand och fortsatte då sin undervisning av barnen i Oviksfjällen. Sammanlagd deltog då, och under de närmaste åren, 6 barn årligen i åldern 6–13 år i undervisningen. Som tidigare undervisade Hans i biblisk historia, katekes, innanläsning, räkning, välskrivning och sång.⁶⁶ Hans fortsatte med undervisningen där även under kommande höstterminer och undervisningen pågick 14–16 veckor, huvudsakligen mellan september och december. Vissa år fick undervisningen avslutas något tidigare än beräknat, då renkötseln krävde flyttning nedåt skogarna.⁶⁷

1900–1908: JON PÅLSSON FJÄLLSTRÖM (1876–)

1900 sade Hans Nilsson Fjellstedt upp sin tjänst som kateket i Oviksfjällen då han istället sökte sig som kateket inom Hede lappförsamling och började undervisa där.⁶⁸ Samma år anställdes Jon Pålsson Fjällström från Kall som kateket inom Undersåkers lappförsamling där han under de kommande åren främst undervisade i Långsådalen och Vallbo. Troligen förekom ingen undervisning i Oviksfjällen fram till Fjällström under hösten 1904 och 1905 bedrev undervisning i Hosjöbotten.⁶⁹

1907 föreslogs att skolverksamheten för barnen i Oviksfjällen huvudsakligen borde förläggas till Hosjöbotten, eller allra helst Glen, där ungefär 15 familjer uppehöll sig under större delen av året.⁷⁰ Hösten 1907 genomfördes åter skolundervisning för de yngre barnen i Glen där då 5 barn deltog. Året efter var undervisningen åter lagd till Hosjöbotten.⁷¹

1909–1915: GUNILLA PÅLSSON DOJ
(1880–1935)

1909 anhöll Jon Pålsson Fjällström om avsked från kateketsbefattningen och blev istället anställd som föreståndare på Änge lappbarnhem. Hans syster, Gunilla Pålsson från Långsådalen, föreslogs som hans efterträdare. Gunilla blev utstationerad till Glen, där hon sedan verkade som kateket fram till hon 1915 sade upp sin tjänst som vandrande kateket vid vandrande kateketskolan i Undersåkers lappförsamling.

1916–1918: MARIA NAEMI LARSSON
SANDSTRÖM (1894–)

Bland de sökande till den lediga tjänsten som kateket för barnen i bland annat Oviksfjällen var Maria Naemi Larsson från Offerdal och Hans Nilsson Fjellstedt. Fjellstedt hade då inte verkat som kateket på många år och Maria Naemi Larsson ansågs därför som den bäst ägnade till uppdraget. Tjänsten tillföll därmed till slut henne.⁷²

De barn, som under tiden deltagit i undervisning, äro följande.

Namn	Födelsår	Vårdman	Stannort.
Ellin Kristina	6.12.1898	Fredrika Nilsson	Oviksfjällen Glen
Emilia Bergström	20.4.1899	Marsten Nilsson	" "
Olav Maria	23.6.1900	Benzi Olofsson	" "
Karin	2.8.1902	"	" "
Nils Olof	4.3.1899	Torkel Persson	Oviksfj. Botjåkollen
Nils Paulus	19.7.1901	Nils Janasson	" "
Nils Andreas	22.8.1901	Lucretia Tomasson	Oviksfj. Pellajön

Barnen har uti huvudsak undervisats i
 skrivning, moderemål, ^{läsning}räkning, åskådning,
 skrivning samt sång men även i geografik.
 Öfver historia, teckning i mån de med hvar sitt

Glen den 18 Dec. 1909.
 Maria Naemi Larsson
 k. kateket

Gunilla Pålsson Doj verkade som kateket i Glen under åren 1909–1915.
Foto Charlotta Granbom/Jamtli's fotosamlingar.

Den fasta nomadskolan i södra Jämtland var under tiden i verksamhet i Mittådalen under vintern och våren, medan den vandrande nomadskolan i Glen, som omfattade Tossåsens, Anarisets och Tranris lappbyar, bedrevs på hösten. Andra vandrande nomadskolor var verksamma i Storvallen, Käringsjön, Jämsmässhomen, Härbergsdalen och Raukaselet.⁷³

1919: HANS NILSSON FJELLSTEDT

Från och med 1919 var skolan i Glen även igång som fast nomadskola. Den fasta nomadskolan i Glen var då, enligt Domkapitlet i Härnösand, särskilt inrättad som ett annex till den fasta nomadskolan i Mittådalen eftersom barnen från Glen det året ej kunde erhålla mat och husrum i Mittådalen som tidigare.⁷⁴ Fasta nomadskolan i Glen omfattande hela Tossåsens, Anarisets, Handölsdalens och Tranris lappbyar och detta år var det återigen Hans Nilsson Fjellstedt som höll i undervisningen i Glen.

1920–1921: OLOF HALVARSSON LJUNGBERG, SIGNE FRANK OCH MARGARETA LARSSON SKOTT

Under 1920 genomförde två vandrande nomadskolelärare undervisning vid tre visten, däribland i Glen där nomadskoleläraren Olof Halvarsson Ljungberg från Ljungdalen undervisade barnen vid den vandrande nomadskolan. Olof Halvarsson Ljungberg hade verkat som kateket vid Härjedalens kateketskola för samer sedan 1905 men undervisade i Glen först under detta år.⁷⁵ Vid Glens fasta nomadskola vikarierade 1920 Signe Frank från Malå som nomadskollärlarinna.⁷⁶

1921 bedrevs den fasta nomadskolan i Glen med 6 elever och Margareta Larsson Skott som lärarinna. Den vandrande nomadskolan i Glen drogs in och ersattes med den vandrande nomadskolan i Nyhem. I slutet av året kom dessutom bestämmelsen om att en ny fast nomadskola snarast möjligt under år 1922 skulle inrättas i Änge i Undersåkers socken. Enligt ett beslut från Kungl. Maj:t skulle den fasta nomadskolan i Glen förläggas dit från och med ingången av 1922.⁷⁷

UTEBLIVEN NÄRVARO

På nomadskolelärarnas ansvar låg även att rapportera in till nomadskolestyrelsen om något barn inte mötte upp till undervisning vid den tilldelade skolan. Att barnen inte kom till skolan kunde ha flera orsaker. Den 18 juni 1920 skrev nomadskoleläraren Olof Haraldsson Ljungberg och rapporterade till nomadskoleinspektören Erik Bergström:

Får härmed meddela att inga skolpliktiga barn ännu kommit varken från Tranris eller Handölsdalen. Ej heller lär det bli, i synnerhet från Tranris, enl. ett rykte därifrån. Ska skolan kanske upphöra en tid under högsommaren? [...].

När undervisningen vintern 1921 hade pågått ett par månader saknades fortfarande flera barn. Till de gällande barnens föräldrar skickades brev med besked om att barnen snarast skulle infinna sig vid nomadskolan i Glen. Föräldrarna fick därefter ge en förklaring till varför barnen inte mött upp i skolan vid terminens start och ej heller senare. Det kom in olika förklaringar till varför barnen inte hade infunnit sig i skolan i Glen vid början av terminen. En förälder hävdade att de inte hade

blivit underrättade om skolstarten, och hade särskilt väntat på att få höra hur undervisningen det året skulle gå till eftersom skolkåtan med allt undervisningsmaterial hade brunnit upp året innan. En annan ansåg att han inte

hade haft tid att följa sitt barn den långa vägen till skolan då skolterminen började medan en tredje förälder skrev och uppgav att hans barns hälsotillstånd ej hade varit bra sedan det hade blivit smittat av spanska sjukan en tid tidigare.⁷⁸

Härnösands Domkapitel
Härnösand

Räkning för flyttningar samt för försändelser av skolmateriel mellan skolstationerna under skolterminen 1916

1/2	För skapel av skolmateriel från Lövålen till Klippigården	3.-
1/2	För " " " " " " " " " " " " " " " "	3.-
1/2	" " " " " " " " " " " " " " " "	6.-
1/2	Beslut från Östersund till Sund	3.50
1/2	För skapel av skolmateriel från Sund till Klippigården	4.88
1/2	" " " " " " " " " " " " " " " "	3.78
1/2	" " " " " " " " " " " " " " " "	5.-
1/2	För skapel från Kall till Kall	3.79
1/2	" " " " " " " " " " " " " " " "	11.50
1/2	Beslut Sund - Kall	2.15
1/2	För skapel från Kall till Offerdal	6.75
1/2	" " " " " " " " " " " " " " " "	3.70
1/2	" " " " " " " " " " " " " " " "	5.-
1/2	Beslut av skapel från Offerdal till Offerdal	3.50
1/2	" " " " " " " " " " " " " " " "	5.-
1/2	Beslut över Kall till Kall	1.-
1/2	" " " " " " " " " " " " " " " "	1.05
1/2	Beslut över Kall till Offerdal	1.10
1/2	För skapel från Offerdal till Offerdal	3.-
1/2	Beslut av skapel från Offerdal till Offerdal	3.-
Samtliga		85.82

Redovisad till Offerdal d. 30 June 1916.
Hans Fjällstedt
Domkapitelens

Kateketuppsdraget innebar, förutom själva undervisningen, även att frakta skolmateriel mellan de olika skolstationerna. Bilden visar Hans Nilsson Fjällstedts räkning för frakt av utrustning mellan bland annat Fläsjön, Kall, Offerdal och tillbaka till Oviks-fjällen, samt transportkostnader. Domkapitlet i Härnösands arkiv, Lappmarkshandlingar, Kronologisk serie, 1911–1920, F9a:14.

Flickor som undervisades i Oviksfjällen tillsammans med okänd lärarinna.
F.v. Karin Bengtsson, Anna-Lisa Thomasson, Märta Jakobsson och Anna Danielsson.
Foto Augusta Selin/Jamtli's fotosamlingar.

NOTER

1. Israel Ruong, 1969, *Samerna*, s. 155
2. Ruong, 1969, s. 155
3. Sten Henrysson & Johnny Flodin, 1992, *Samernas skolgång: 1957 års nomadskoleutredning*. s. 20
Tillgänglig på Internet: <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:umu:diva-38508>
4. Ruong, 1969, s. 155
5. Henrysson & Flodin, 1992, s. 21
6. Henrysson & Flodin, 1992, s. 28
7. Landsarkivet i Härnösand, Rikets nomadskolor, Inspektörberättelser, D4:1, 1917-1947, Henrysson & Flodin, 1992, s. 28
8. Henrysson & Flodin, 1992, s. 32-33
9. Jämtlandsposten 1920-12-23
10. Ewa Ljungdahl (red.), *Tåssåsens sameby D. 1 Skolgång och traditionell kunskapsöverföring*, Gaaltije, Östersund, 2012, s. 26
11. Domkapitlets i Härnösand arkiv, Visitationshandlingar, Jämtland och Härjedalens lappmarker, efter kontrakt., F3bd:2, (1773-1869), bild 448-449
12. Domkapitlets i Härnösand arkiv, Visitationshandlingar, Jämtland och Härjedalens lappmarker, efter kontrakt., F3bd:2, (1773-1869), bild 448-449
13. Landsarkivet i Härnösand, Rikets nomadskolor, Inspektörberättelser, D4:1, 1917-1947
14. Landsarkivet i Härnösand, Rikets nomadskolor, Inspektörberättelser, D4:1, 1917-1947
15. Landsarkivet i Härnösand, Rikets nomadskolor, Inspektörberättelser, D4:1, 1917-1947
16. Domkapitlet i Härnösands arkiv, Lappmarkshandlingar, Kronologisk serie, 1911-1920, F9a:14
17. Landsarkivet i Härnösand, Rikets nomadskolor, Inspektörberättelser, D4:1, 1917-1947
18. Jämtlandsposten, 1918-10-14
19. Landsarkivet i Härnösand, Rikets nomadskolor, Inspektörberättelser, D4:1, 1917-1947
20. Landsarkivet i Härnösand, Rikets nomadskolor, Inspektörberättelser, D4:1, 1917-1947
21. Landsarkivet i Härnösand, Rikets nomadskolor, Inspektörberättelser, D4:1, 1917-1947
22. Jämtlandsposten, 1920-12-23
23. Jämtlandsposten, 1920-12-23
24. Muntliga uppgifter av Eileen Pålsson
25. Jämtlandsposten, 1922.05.06
26. Landsarkivet i Härnösand, Rikets nomadskolor, Inspektörberättelser, D4:1, 1917-1947
27. Dagmar Wallberg-Jonsson i Oviks- och Myssjöbygdens historia 1979, s. 77
28. Wallberg-Jonsson 1979, s. 77
29. Östersundsposten 1979-07-30
30. Wallberg-Jonsson 1979, s. 77
31. Östersundsposten 1979-07-30
32. Sammanträdesprotokoll, Bergs kommun, 1979-09-06
33. Muntliga uppgifter från Reinie Fjällström
34. Sammanträdesprotokoll, Bergs kommun, styrelsemöte med Arådalen kapellstiftelse 2012-09-05, Dnr 2012/339 och 2013/197
35. Sammanträdesprotokoll, Bergs kommun, 2017-09-13, Dnr 2013/197
36. Domkapitlets i Härnösand arkiv, Lappmarkshandlingar; kronologisk serie, F9a:3, 1812-1830, bild 278
37. Domkapitlets i Härnösand arkiv, F9a:3, 1812-1830, bild 358
38. Domkapitlets i Härnösand arkiv, Visitationshandlingar, Jämtland och Härjedalens lappmarker, efter kontrakt., F3bd:2, 1773-1869, bild 423
39. Domkapitlets i Härnösand arkiv, F3bd:2, bild 429-430
40. Storsjö kyrkoarkiv, Husförhörslängder, A1:1, 1808-1823, s. 9, Domkapitlets i Härnösand arkiv, F3bd:2, bild 429-430
41. Domkapitlets i Härnösand arkiv, Visitationshandlingar, Jämtland och Härjedalens lappmarker, efter kontrakt., F3bd:2, 1773-1869, bild 433
42. Visitationshandlingar, Jämtland och Härjedalens lappmarker, efter kontrakt., F3bd:2, bild 437-438

43. Domkapitlets i Härnösand arkiv, Lappmarkshandlingar; kronologisk serie, F9a:5, 1846-1855, bild 384-385, bild 584-586
44. Storsjö kyrkoarkiv, Död- och begravningsböcker, F:I, 1863-1894, s. 6, Tännäs lappförsamlings kyrkoarkiv, Husförhörslängder, A1:I, 1826-1853, s. 22
45. Tännäs lappförsamlings kyrkoarkiv, Födelse- och dopböcker, C:I, 1851-1858, bild 20
46. Domkapitlets i Härnösand arkiv, Lappmarkshandlingar; kronologisk serie, F9a:6, 1856-1870, bild 15-16
47. Domkapitlets i Härnösand arkiv, F9a:6, 1856-1870, bild 484
48. Domkapitlets i Härnösand arkiv, Lappmarkshandlingar; kronologisk serie, F9a:7, 1871-1880, bild 284
49. Muntliga uppgifter av Vanja Torkelsson
50. Domkapitlets i Härnösand arkiv, Lappmarkshandlingar; kronologisk serie, F9a:7, 1871-1880, bild 504
51. Domkapitlets i Härnösand arkiv, F9a:9, bild 202
52. Ministerialprotokoll, klokkerböcker og födselsregistre, Nord-Trøndelag, Ministerialbok nr. 749D01, 1857-1872, s. 29
53. Ovikens kyrkoarkiv, Husförhörslängder, A1:12b, 1875-1885, s. 504
54. Domkapitlets i Härnösand arkiv, F9a:8, bild 343, bild, 375 och bild 379, Domkapitlet i Härnösands arkiv, F9a:9, bild 6
55. Domkapitlets i Härnösand arkiv, F9a:9, bild 202
56. Domkapitlets i Härnösand arkiv, F9a:10, bild 74
57. SAT, Ministerialprotokoll, klokkerböcker og födselsregistre - Nord-Trøndelag, 755/L0493: Ministerialbok nr. 755A02, 1865-1881, s. 23, Lappfogden i Jämtlands läns arkiv, Protokoll vid sammanträden med lappbyarna (med handlingar), A1:2, bild 71
58. Domkapitlets i Härnösand arkiv, F9a:9, bild 200
59. Domkapitlets i Härnösand arkiv, Lappmarkshandlingar; kronologisk serie, F9a:10 (1890-1894), bild 71, bild 74 och bild 118
60. Domkapitlets i Härnösand arkiv, F9a:10, bild 129
61. Domkapitlets i Härnösand arkiv, F9a:10, bild 531
62. Undersåkers lappförsamlings kyrkoarkiv, Födelse- och dopböcker, C:I, 1783-1877, s. 146
63. Domkapitlets i Härnösand arkiv, F9a:9, bild 104, Domkapitlets i Härnösand arkiv, F9a:10, bild 469
64. Domkapitlets i Härnösand arkiv, F9a:10, bild 530
65. Domkapitlets i Härnösand arkiv, Lappmarkshandlingar; kronologisk serie, F9a:10, 1890-1894, bild 535
66. Domkapitlets i Härnösand arkiv, F9a:10, bild 590
67. Domkapitlet i Härnösands arkiv, Lappmarkshandlingar, Kronologisk serie, 1895-1897, F9a:11, bild 171, bild 173, och bild 597, Domkapitlet i Härnösands arkiv, Lappmarkshandlingar, Kronologisk serie, 1898-1902, F9a:12
68. Domkapitlet i Härnösands arkiv, Lappmarkshandlingar, Kronologisk serie, 1898-1902, F9a:12
69. Domkapitlet i Härnösands arkiv, Lappmarkshandlingar, Kronologisk serie, 1898-1902, F9a:12, Domkapitlet i Härnösands arkiv, Lappmarkshandlingar, Kronologisk serie, 1903-1910, F9a:13
70. Domkapitlet i Härnösands arkiv, Lappmarkshandlingar, Kronologisk serie, 1903-1910, F9a:13
71. Domkapitlet i Härnösands arkiv, Lappmarkshandlingar, Kronologisk serie, 1903-1910, F9a:13
72. Domkapitlet i Härnösands arkiv, Lappmarkshandlingar, Kronologisk serie, 1911-1920, F9a:14

73. Landsarkivet i Härnösand, Rikets nomadskolor, Inspektörberättelser, D4:1, 1917-1947
74. Landsarkivet i Härnösand, Rikets nomadskolor, Inspektörberättelser, D4:1, 1917-1947, Rikets nomadskolor, H1:1, 1916-1920
75. Domkapitlet i Härnösands arkiv, Lappmarkshandlingar, Kronologisk serie, 1903-1910, F9a:13
76. Landsarkivet i Härnösand, Rikets nomadskolor, Inspektörberättelser, D4:1, 1917-1947
77. Landsarkivet i Härnösand, Rikets nomadskolor, Inspektörberättelser, D4:1, 1917-1947
78. Landsarkivet i Härnösand, Rikets nomadskolor, Ämnesordnade handlingar, Handlingar rörande elever, Hämningsärenden, F1:1, 1917-1926

KÄLLOR

LITTERATUR

- Henrysson, Sten & Flodin, Johnny (1992). *Samernas skolgång: 1957 års nomadskoleutredning*. Umeå: Forskningsarkivet, Umeå universitet (Tillgänglig på Internet: <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:umu:diva-38508>)
- Ljungdahl, Ewa (red.), 2012, *Tåssåsens sameby D. 1 Skolgång och traditionell kunskapsöverföring*, Östersund: Gaaltije
- Ruon, Israel, 1969, *Samerna*. Stockholm: Aldus/Bonnier
- Oviks- och Myssjöbygden 1979*, 1979, Oviken: Myssjö-Ovikens hembygdsförening

OTRYCKTA KÄLLOR

- Bergs kommunarkiv
 Objektbeskrivning och kostnadsberäkning nr 36, från Bergs kommun till IKS 1978/79, med bilaga Sammanträdesprotokoll, Bergs kommun, 1979-09-06
 Sammanträdesprotokoll, Bergs kommun, styrelsemöte med Arådales kapellstiftelse 2012-09-05, Dnr 2012/339, 2013/197
 Sammanträdesprotokoll, Bergs kommun, 2017-09-13, Dnr 2013/197

Digitalarkivet.no

- Ministerialprotokoller, klokkebøker og fødselsregistre, Nord-Trøndelag, Ministerialbok nr. 749D01, 1857-1872
 Ministerialprotokoller, klokkebøker og fødselsregistre – Nord-Trøndelag, 755/L0493: Ministerialbok nr. 755A02, 1865-1881

Domkapitlets i Härnösands arkiv

- Lappmarkshandlingar; kronologisk serie, F9a:3, 1812-1830
 Lappmarkshandlingar; kronologisk serie, F9a:4, 1826-1845
 Lappmarkshandlingar; kronologisk serie, F9a:5, 1846-1855

Lappmarkshandlingar; kronologisk serie, F9a:6,
1856–1870
Lappmarkshandlingar; kronologisk serie, F9a:7,
1871–1880
Lappmarkshandlingar; kronologisk serie, F9a:8,
1881–1887
Lappmarkshandlingar; kronologisk serie, F9a:10,
1890–1894
Lappmarkshandlingar, Kronologisk serie,
F9a:11, 1895–1894
Lappmarkshandlingar, Kronologisk serie,
F9a:12, 1898–1902
Lappmarkshandlingar, Kronologisk serie,
F9a:13, 1903–1910
Lappmarkshandlingar, Kronologisk serie,
F9a:14, 1911–1920
Visitationshandlingar, Jämtland och Härjedalens
lappmarker, efter kontrakt., F3bd:2, 1773–1869
Lappfogden i Jämtlands läns arkiv
Protokoll vid sammanträden med lappbyarna (med
handlingar), A1:2

Malå kyrkoarkiv
Födelse- och dopböcker, C:2, 1895–1910
Församlingsböcker, inbunden serie, A2a:2a,
1920–1946

Ovikens kyrkoarkiv
Husförhörslängder, A1:12b, 1875–1885

Rikets nomadskolor
Nomadskolsinspektören, Liggare över personalen,
Liggare över nomadlärare, D2:1, 1918–1942
Inspektörberättelser, D4:1, 1917–1947

Nomadskoleinspektörens arkiv, Statistik, Under-
visningsstatistik, H1:1, 1916–1920
Nomadskoleinspektörens arkiv, Statistik, Under-
visningsstatistik, H1:2, 1921–1925

Storsjö kyrkoarkiv
Död- och begravningsböcker, F:1, 1863–1894
Husförhörslängder, A1:1, 1808–1823

Tännäs lappförsamlings kyrkoarkiv
Flyttningsslängder, B:1, 1895–1941
Födelse- och dopböcker, C:1, 1851–1858
Församlingsböcker, A2:1, 1899–1924
Husförhörslängder, A1:1, 1826–1853

Undersåkers lappförsamlings kyrkoarkiv
Födelse- och dopböcker, C:1, 1783–1877
Församlingsböcker, A2:1, 1895–1919

Änge sameskolas, Undersåker arkiv, 1902–1989:
Dagböcker med examenskataloger, journaler,
D4:3, 1921–1943

MUNTliga KÄLLOR

Eileen Pålsson
Reinie Fjällström
Vanja Torkelsson

TRYCKTA KÄLLOR

Jämtlandsposten, 1918-10-14
Jämtlandsposten 1920-12-23
Östersundsposten 1979-07-30

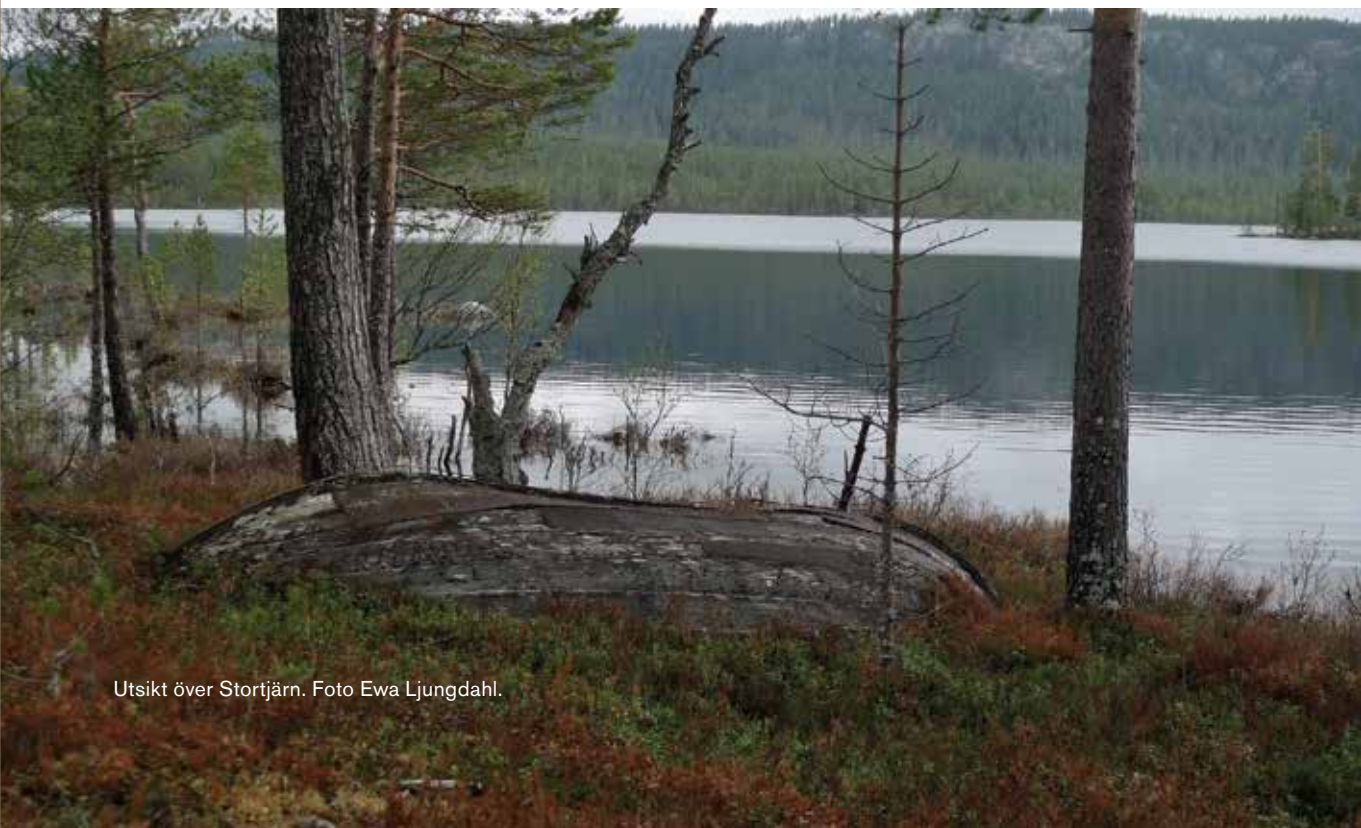
Vistet vid Stortjärn

Längre tillbaka brukade samerna bo i flyttbara tältkåtor under vintrarna för att vara nära renarna när de betade i skogslandet. Det var också vanligt att de hyrde in sig hos bönderna i någon bagarstuga eller fjöskammare eller bodde i någon skogskoja. Men vid Stortjärn fanns ett vinterviste med flera fasta kåtor, något som inte var så vanligt. Enstaka fasta vinterkåtor är kända från flera håll, men inte så många som vid Stortjärn.

Stortjärn är en liten skogssjö som ligger knappt en mil nordväst om Börtnan i södra Jämtland. Arån, en å med källor i södra delen av Oviks-

fjällen och utlopp i Ljungan, rinner genom tjärnen. Norra sidan av Stortjärn utgjorde tidigare gräns mellan Arånäsets och Svartåsens kronoavradsländ. Marken ansågs vara så mager och steril att den inte räckte för ett nybygge eller ens en fåbod. Men till renbete var den väl lämpad. Stortjärn ligger i väglöst land ett par kilometer från vägen mellan Börtnan och Glen/Persåsen.

Vid Stortjärns norra strand finns ett övergivet viste. Platsen var under början av 1900-talet vinterviste för renskötarna från dåvarande Ovikens eller Oviksfjällens lappby, som 1916

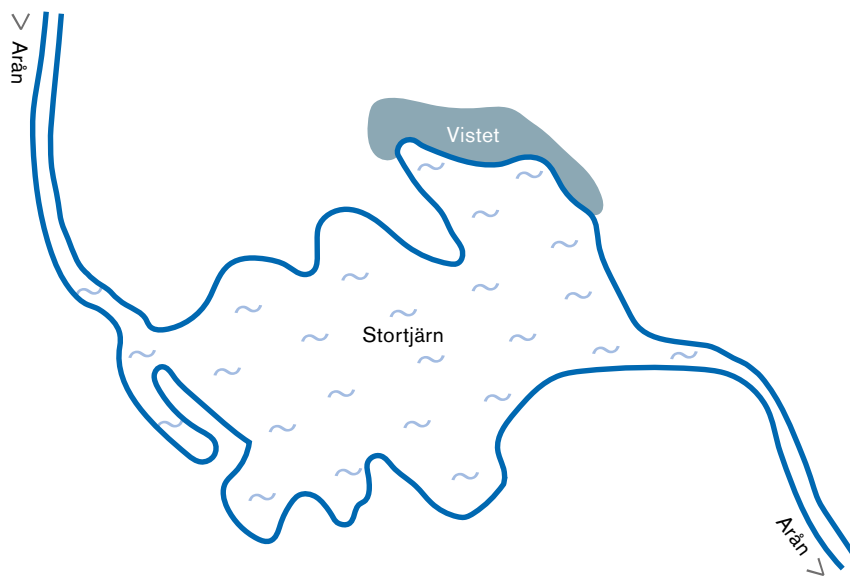

Utsikt över Stortjärn. Foto Ewa Ljungdahl.

delades upp i Tossåsens och Anarisets lappbyar. Senare slogs de båda lappbyarna åter ihop under namnet Tåssåsens sameby.

Vistet låg strategiskt eftersom renarna på senhösten följde Aråns dalgång från huvudvistet Glen ner mot vinterbeteslandet i skogarna kring Börtnan, Ekorlandet och Torsborg. Vid Stortjärn bodde man under den kallaste delen av året, från november eller december till april när renarna började vandra mot kalvningslandet i fjällen. Stortjärn hade bra läge och goda förutsättningar för dåtidens vinterrenskötsel. Tillgången till renbete var gott med både mark- och hänglavar och det var enkelt att med hundarnas hjälp hålla renarna samlade på sjöisen. Det fanns också gott om ved och byggnadsmaterial på de torra tallbackarna och i granskogen närmast tjärnen.

När vistet började användas är det ingen som vet. Kanske är Stortjärn en plats där samerna haft vinterviste under hundratals år, men där spåren efter äldre tiders bosättning inte längre är synliga. Vistet övergavs i slutet av 1920-talet eller tidigt på 1930-talet när samerna började hyra in sig hos bönderna i Börtnan eller i hus som tillhörde skogsbolagen i Torsborg under vintrarna. I dagens renskötsel har Stortjärn inte längre någon betydelse, men vid Aloppa i Börtnan inte långt från Stortjärn har samebyn en stor renskötselaneläggning där renarna samlas för skiljning och slakt inför vintern. Samma naturliga flyttningleder mellan sommar- och vinterbetesland som använts under århundraden nyttjas fortfarande, och fångstgropar längs hela Arån vittnar om att även forntida älgar och kanske vildrenar vandrade samma stigar.

Renar och renskötare på Stortjärn 12 januari 1926. Fotograf okänd, fotot i privat ägo.

Något samiskt namn på vistet vid Stortjärn är inte känt. Om samerna längre tillbaka hade något eget namn är det sedan länge bortglömt. Kanske sade man bara Stortjärn. På en blyerts-anteckning i en av kåtorna står det *Anders Danielsson Stortjärn 1 mars 1907*.

LIVET I VISTET

Utifrån berättelser om livet på vinterbeteslandet på olika håll i Jämtlands län kan vi tänka oss att vintern vid Stortjärn var ungefär så här:

Samerna flyttade från Glen sent på hösten och så bodde man vid Stortjärn under hela vintern. Flyttningen gjordes med renraid och hela familjerna, vuxna och barn, följde med. All packning lastades i ackjor som drogs av tama renar. Vuxna och äldre barn åkte skidor, men de minsta barnen bäddades ner i en spe-

ciell ackja som gick först i rajden. Renhjorden hade flyttats ner i förväg och trampat upp snön så att det blev fina spår att följa för rajden.

Renarna betade i skogarna nära vistet. Renskötarna åkte skidor runt renhjorden varje dag och såg till att allt var i sin ordning och att inga renar hade kommit på avvägar. Om betet var bra och det inte var så många rovdjur var vinterarbetet ganska lätt. Men rovdjuren var många och speciellt vargen var fruktad eftersom den på kort tid kunde förgöra och skingra stora delar av renhjorden. När vargen var i farten måste renhjorden vaktas hela nätterna. Män, kvinnor och äldre barn hjälptes åt med bevakningen. Ibland högg man ner något träd för att renarna skulle komma åt hänglaven, speciellt om det hade varit töväder så att det hade bildats ett istäcke över marklavarna.

Bilden är tagen omkring 1910 i Torsborg som inte ligger så långt från Stortjärn. Renskötarna är från vänster Anders Danielsson, Lars Doj, Torkel Jonasson och Nils Torkelsson, flera av dem från Glen. Foto Nils Thomasson/Jamtli's fotosamlingar.

Samer från Glen på vintervistet i Torsborg står det i bildtexten. Foto Nils Thomasson/Jamtli's fotosamlingar.

Slaktade gjorde man enbart till husbehov, och därför behövde man inte ha så stora renhjordar. De stora renslakterna med uppköpare från olika håll kom inte igång förrän på 1930-talet.

Vinterkvällarna i kåtan var långa, mörka och kalla. Alla satt eller låg på renskinn runt den öppna elden och mycket tid gick åt till att berätta nya och gamla historier. Barnen ville gärna höra om den stora dumma jätten *Staaloe*, berättelser som förts vidare mellan generationerna så länge någon kan minnas. När många människor och hundar skulle samsas om utrymmet i kåtan gällde det att hålla ordning och följa de strikta regler som gällde. Allt och alla hade sin givna plats och det var strängt förbjudet att kliva över *buosjön*, köksavdelningen längst in i kåtan. Om

det inte var alltför kallt kunde man sitta och slöjda. *Och emellanåt gå ut och lyssna på renarnas klövtramp nere på sjön* berättade Elin Andersson. Det var förstås besvärligt med hygien under vintrarna och speciellt när man hade småbarn. Elin Andersson: *Det fanns ju inga blöjor utan det var att använda trasor, skohö och skägglav*. Kläd-tvätten brukade man spara till sommaren, men renfällarna hängdes ofta ut på vädring, både för att slippa lösa renhår i kåtan och för att skaka bort lössen. Under vintrarna utgjordes maten till stor del av renkött. Det var viktigt att köttbitar och ben fördelades på rätt sätt enligt gamla traditioner, det var noga reglerat vem i hushållet som skulle ha de olika bitarna. Men man åt även fisk och syrad mjölk: *Ner till skogslandet hade vi med oss saltad fisk i kaggår och*

lillkaggar med saura (renmjölk som syrats och blivit tjock). Den blandade vi med kokt fjällsyra (*jåama*) berättade Elin Andersson (Andersson 2000).

Namnen på några av samerna som brukade bo vid Stortjärn är kända: Fredrik Nilsson och hans familj, Torkel Jonasson med familj (hans dotter Inga föddes vid Stortjärn 13 april 1910), Bengt Olof Olofsson med familj, Anders och Regina Danielsson samt Anders bröder Per, Lars och Daniel. Säkerligen bodde det flera personer i vistet, men kanske inte samtidigt och inte alla vintrar. Flera av de som bodde i Stortjärn har efterlevande som i dag bedriver renskötsel i Tåssåsens sameby.

KÄLLMATERIAL

Det är vanligen svårt att hitta uppgifter om samernas äldre boplatser i arkivmaterial och på kartor. Detta gäller även för Stortjärn, trots att det finns gott om fysiska lämningar och att vistet är väl känt både i Tåssåsens sameby och bland den äldre lokalbefolkningen i Börtnan.

I privat ägo inom samebyn finns några fotografier med påskriften »Stortjärn«. Dessutom finns ett par fotografier som skulle kunna vara från Stortjärn från början av 1900-talet i Jamtlis fotosamlingar, men på bilderna står att de är från Torsborg. I lappfogdens arkiv finns några uppgifter om möten som är hållna i Stortjärn och bland annat finns där ett handskrivet brev från ordningsmannen i dåvarande Ovikens lappby till lappfogden, undertecknat med Stortjärn 1908. Men äldre uppgifter än dessa har vi inte hittat i källmaterialet. Vistet finns heller inte utmärkt på någon karta.

Vid Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering besöktes Stortjärn 1974. Flera kätalämningar och en bengömma registrerades i fornlämningsregistret (FMIS), men inte som lagskyddade fornlämningar. Nästa besök av arkeologer var i början av 1990-talet när Föreningen Stockholms amatörarkeologer inventerade fornlämningar i delar av Oviksfjällen i samarbete med Tåssåsens sameby. 1993 fick de höra talas om att skogen vid Stortjärn skulle avverkas och dokumenterade därför vistet under ett par år. Bland annat kopierades inskriptioner och blyertsanteckningar som fanns i en av kåtorna. Skogen intill vistet avverkades, men lyckligtvis förstördes inga lämningar, inte vad som är känt i alla fall. De inskriptioner och blyertsanteckningar som hittades i en av de förfallna kåtorna är ett värdefullt källmaterial. Den första anteckningen är från 1898 och den sista från 1928. Anteckningarna sprider sig från 14 januari till 1 mars och består mest av personnamn och datum.

Ett annat material som till viss del berör Stortjärn och Börtnan är de intervjuer av äldre samer om vinterflyttningar som gjordes av en samisk dokumentationsgrupp knuten till Jämtlands länsmuseum på 1980-talet. Delar av materialet finns publicerat i boken *Den sista rajden* (Andersson 2000).

VISTET I DAG

I vistet finns lämningar efter nio kåtor och förrådsställningar. Kåtorna är i olika stadier av förfall, vissa har så mycket trärester kvar att man med lite fantasi kan föreställa sig hur de såg ut när de användes medan andra nästan helt har återgått till naturen och är svåra att hitta.

Foto Ewa Ljungdahl

Av de förfallna kåtorna saknar ett par stycken eldstäder och antas därför ha använts för förvaring medan de övriga har eldstäder och bör ha varit hushållskåtor. Förutom kåtorna finns en njallastock som numera är nedfallen men som fortfarande stod upp 1994, en bengömma samt en barktäkt. Sannolikt fanns flera byggnader, kanske av typen enklare förvaringsställningar, i vistet medan det användes.

KÅTORNA

Det sparsamma källmaterialet från Stortjärn ger olika information om hur kåtorna var konstruerade. Enligt en uppgiftslämnare var kåtorna av typen *laanoë-gâetie*, mer tillfälliga kåtor som var täckta med granris och snö, medan en annan uppgiftslämnare säger att man bodde i »riktiga torvkåtor«. Under vintern 1906 spelade filmfotografen Robert

Olsson från Kristianstad in en dokumentärfilm om samerna i Oviksfjällen. Fotografen Nils Thomasson var Olssons vägvisare, och under tre dagar bodde han och Olsson i ett vinterviste, »lappläger«, i närheten av Börtnan. Kanske var det vistet vid Stortjärn som besöktes? Filmen är oskarp och kort och består av flera olika sekvenser. På en filmsnutt syns renar och skidåkande samer på Börtnessjön och på en annan skymtar några kåtor förbi, bland annat en kåta som är täckt med granris. På ett fotografi taget av Thomasson vid samma resa finns en kåta med farstu, *kåavva*, som var täckt med granris. Men hur representativ den kåtan var för resten av kåtorna i vistet (om den nu är ifrån Stortjärn) vet vi inte, eftersom ytterligare foton saknas och ingen nu levande person har sett kåtorna medan de var i användning.

Fredrik Nilsson med hustru Kristina och barnen Nils och Elin på vintervistet i Torsborg. Mannen till höger är filmfotografen Robert Olsson från Kristianstad, som år 1906 filmade samer i Oviksfjällen. Foto Nils Thomasson/Jamtlis fotosamlingar.

Kunskapsprojekt

2011 arrangerade stiftelsen Gaaltje inom ramen för ett EU-projekt tillsammans med kulturcentret Saemien Sijte i Snåsa och Västerbottens museum ett byggnadsseminarium för samebyar, byggnadsantikvarier och andra intresserade. I seminariet ingick ett studiebesök vid Stortjärn. Intresset var stort och det blev många givande diskussioner om likheter och skillnader mellan byggnadstyper och hantverksmetoder i olika delar av Saepmie. Utifrån det stora intresset initierades ett projekt med syfte att öka kunskaperna dels om Stortjärnvistets historia och dels om samiska byggnadstraditioner. Projektet pågick under åren 2013 till 2017 och var ett samarbete mellan Tåssåsens sameby, Jamtli och Gaaltje och finansierades av Länsstyrelsen i Jämtlands län. En anledning till att vistet vid Stortjärn ansågs intressant för ett kunskapsprojekt var att det är det enda kända vintervistet av sitt slag i Jämtlands län. Enstaka fasta vinterkåtor är kända, men inte i sådan omfattning som vid Stortjärn.

Projektarbetet delades in i tre etapper. Första året gjorde intervjuer och en grundlig inventering av vistet. De lämningar som var registrerade sedan tidigare kontrollerades och några nya fynd gjordes; en kåtatomt, tre stenåldersboplatser och en matbarktäkt i en gammal tall. Stenåldersboplatserna ligger alldeles intill strandkanten, en av dem nästan under en kåta. De byggnadsrester som fanns kvar dokumenterades översiktligt och tre av kåtorna var i så pass bra skick att det var möjligt att se hur träkonstruktionen hade sett ut. Under etapp två sommaren 2014 genomfördes en arkeologisk undersökning av två kåtor och bengömmen och i etapp tre gjordes en rekonstruktion av en kåta.

I den första etappen av kunskapsprojektet dokumenterades de förfallna kåtorna. Det blev mycket funderande och diskussioner om konstruktioner och material. Foto Ewa Ljungdahl.

Resultat av undersökningarna

BENGÖMMAN

En bengömman är en deposition med ben i ett skyddat utrymme, ofta i bergsskrevor eller mellan stenblock. Benen utgörs av måltidsrester, vanligen av ren. Det var viktigt att samla ihop benen efter måltiderna för att hundar och råttor inte skulle dra omkring benen och skräpa ner i vistet. Men det fanns även en annan anledning: enligt gammalt tänkesätt var det viktigt att renbenen skulle hållas väl samlade, annars kunde renhjorden skingras

(Ljungdahl 2011). Bengömman vid Stortjärn ligger i en fördjupning mellan två stenblock och är delvis täckt av stenar. Vid undersökningen togs 60 liter ben tillvara för analys. Sammanlagt fanns uppskattningsvis 150 liter ben i gömman, men antagligen finns det ytterligare ben längre in under stenblocken. Samtliga analyserade ben kom från renar och dateringarna visade att benen var sentida. Alla benen var från unga renar; årskalvar och upp till fyra år. Benen visade tydliga spår av

Bengömman. På bilden kan man se att många av benen var mörkkluvna. Foto Ewa Ljungdahl.

slakt på traditionellt samiskt vis. Ben från hela djuren inklusive kranier var representerade, och de var märgkluvna. Djuren verkar vara slaktade, styckade och konsumerade på platsen (Engman in print)

MATBARKTÄKTEN

En matbarktäkt är en skada på en tall, som har uppstått när man har lossat på barken för att komma åt trädets innerbark. Innerbarken var ett viktigt kosttillskott för äldre tiders samer med sitt rika innehåll på mineraler, C-vitamin och antioxidanter. Barken rostades innan den åts och smaken blev då lite söttaktig. Barken togs när trädet savade på våren eller försommaren. Bruket att ta innerbark var antagligen mycket vanligt, men eftersom det inte finns så många gamla tallar kvar i dagens skogar så hittar vi inte så många (Bergman 2011). Barktäkten vid Stortjärn finns på en gammal torr tall som är vänd ut mot tjärnen. I både över- och nederkant syns tydliga spår efter ett eggverktyg, kniv eller yxa, som användes för att lossa barken. En dendrologisk analys visade att barken togs från trädet sommaren 1802 och att trädet dog någon gång mellan 1887 och 1917. Tallen är i dag ganska murken och det är tveksamt hur länge den kommer att stå upprätt (Engman in print).

KÅTORNA

De bärande stommarna på de tre kåtor som var i bäst skick hade delvis fallit omkull, men de olika delarna kunde ändå mätas upp. Alla tre kåtorna hade en »moderniserad« bågstängskonstruktion med raka delar och inte den traditionella med böjda bågstänger som bärande

Matbarktäkten. Foto Ewa Ljungdahl.

stomme. Halvklovor som var vända med den runda sidan utåt var resta mot stommen. Endast de översta delarna av kåtorna syntes ovan jord, allt annat virke hade ruttnat ner och låg på och i marken. De bärande bågstängerna var tillverkade av gran eller björk, och det kluvna resvirket var av furu (Engman in print). Två kåtor valdes ut för arkeologisk undersökning; den ena var kåtan med inskriptioner och blyertsanteckningar.

Utifrån de inristade namnen bör det ha varit Anders Danielsson (1878–1963) och hans hustru Regina (1888–1977) som bodde i kåtan. Anders och Regina bodde först i Glen och flyttade senare till Hosjöbottnarna. De hade inga barn, men även Anders bröder Per, Lars Henrik och Daniel Danielsson verkar ha bott i kåtan eftersom deras namn finns antecknade.

Under torven på de undersökta kåtorna fanns en ring med flata stenar som träkonstruktionen hade stått på. I den ena kåtan anades spår efter en utbyggnad i östra delen, och där hittades också flera spikar och ett gångjärn.

Även den andra kåtan verkar ha haft en utbyggnad. Båda kåtorna hade en härd i mitten, omgärdad av flata stenar. Föremålsfynden var få; några spikar, glasbitar, några plåtburkar, gångjärn och måltidsben. I en kåta hittades även två flöten av näver, en luskam i plast och en tygpåse med innehåll som inte gick att identifiera. De flesta föremålen låg i kåtornas ytterkant och runt härdarna. Virket till den ena kåtan, den med inskriptioner, var med stor sannolikhet fällt under vårvintern 1906/1907 och till den andra på vårvintern 1903/1904 (Engman in print).

Anders och Regina Danielssons kåta valdes ut för arkeologisk undersökning. Foto Ewa Ljungdahl.

Daniel Danielsson, förmodligen vid Stortjärn. Fotograf okänd, foto i privat ägo.

DISKUSSION OCH FRÅGOR

En intressant fråga var hur kåtorna hade varit täckta. Eftersom det finns olika uppgifter utifrån uppteckningar och fotografier var alternativen antingen granris eller torv. Men undersökningen kunde inte ge några säkra svar på frågan. Runt den ena kåtan fanns en svag vall som bestod av förmultnat trä och ett naturligt torvlager. Ett tunt lager med förmultnade granbarr hittades på golvytan och på ett område alldeles utanför kåtan. Utanför kåtan fanns ett parti med hopsamlad näver, men det är osäkert om den hade något samband med kåtans täckning. I den andra kåtan hittades varken granbarr, näver eller några större mängder torv (Engman in print).

Frågan om täckningen återstår alltså. Om kåtorna har varit täckta med granris så kanske man städade undan riset när viset lämnades på våren, och att det är därför det fanns så lite förmultnade granbarr i markytan. Om kåtorna hade varit täckta med torv borde det ha funnits ett tjockare torvlager runt kåtan. Ett alternativ kan vara att kåtorna var täckta med torv i nedre delen och granris i övre delen, sådana kåtor finns det exempel på från andra håll. Det är viktigt att komma ihåg att det inte är säkert att de två undersökta kåtorna representerar alla kåtor i viset, de kåtor som inte undersöktes kan förstås ha varit täckta på annat sätt.

Årtalet 1898 som är inristat på en bågstång i en kåtorna förbryllar. Datering av virket i kåtan visar att det fälldes under vårvintern 1906/07. 1898 kan alltså inte vara det år som kåtan byggdes och bågstången kan inte heller vara återanvänd, något som annars var vanligt. Kanske är årtalet skrivet i efterhand av någon anledning som är okänd för oss, eller också fel-tolkades siffrorna vid dokumentationen 1995.

Matbarktäktens datering till 1802 är också intressant. De daterade kåtorna är mer än hundra år yngre. Man kan fundera över om vistet vid Stortjärn användes när matbarktäk-

ten kom till, och om lämningar efter samtida kåtor i så fall är möjliga att hitta. Kanske bodde samerna då i tältkåtor där de enda spåren i så fall är härdar? Härdar kan var besvärliga att hitta i skogsmark, speciellt om marken är skogsbrukad. Eller bodde de någon annanstans i närheten och besökte Stortjärn för att ta bark?

En annan intressant fråga är vilken eller vilka som byggde kåtorna. Var det samer eller någon byggnadskunnig person i bygden? Den frågan lär vi inte något svar på.

Här har torv och markvegetation tagits bort och man ser stenarna som kåtan ursprungligen vilade på. Inne i kåtan syns stenarna från härden. Foto Ewa Ljungdahl.

Rekonstruktion av kåtan

Utifrån den arkeologiska undersökningen ansågs Regina och Anders Danielssons kåta vara bäst lämpad för rekonstruktion. En anledning var att den var bäst bevarad och därmed enklast att mäta upp och undersöka. Den hade också en annorlunda lösning på sammanfogningen av bågstängerna som hantverkarna tyckte var intressant att pröva. Utgrävningen hade gett svar på frågor om kåtans storlek och trästommens konstruktion, men inte hur

dörren hade sett ut. Där fick gamla fotografier hjälpa till. Målet med rekonstruktionen var att göra en byggnad som var så tidstypisk som möjligt. Eftersom det inte fanns något säkert svar på hur originalkåtan hade varit täckt beslutades att rekonstruktionen skulle täckas enbart med granris och snö, alltså en *laanoegåetie*. Kåtan byggdes av timmermännen Lasse Wagenius och Andreas Salomonsson samt Bengt Arne Johansson från Tåssåsens sameby

Rekonstruktionen av Danielssons kåta har påbörjats. Träkonstruktionen är gjord utifrån uppmätningar av originalkåtan. Foto Ewa Ljungdahl.

och Björn Olofsson från Jamtli. Intill kåtan gjordes rekonstruktioner av två förvaringsställningar av typer som man tänker sig hade använts vid Stortjärn.

En fråga som diskuterades mycket var placeringen av kåtan. Stortjärn ansågs inte vara någon bra plats, även om originalet finns där. Numera kommer det sällan folk till Stortjärn och väldigt få skulle därmed kunna se och glädjas åt kåtan. Dessutom bedömdes risken för förstörelse stor eftersom ingen bor i närheten och skulle kunna ha uppsikt över kåtan. Glen ansågs vara en bättre plats, där bor det folk, det finns bilväg och flera skulle kunna besöka kåtan. Samebyn enades om en lämplig plats på en liten höjd nära vägen. En nackdel är att Glen ligger högre upp mot fjället och med andra väderförhållanden än Stortjärn. I Glen är det mildare, blåsigare och fuktigare än vid Stortjärn där vintrarna är betydligt kallare, snörikare och torrare. Det mildare och fuktigare klimatet kan möjligen vara negativt för kåtans livstid.

Virket togs på våren 2016 i skogen vid Ekorrlandet väster om Börtnan. Till resvirke klövs furustammar och till stommen togs några mindre granar. De verktyg som användes var yxa och kil, samma verktyg som hade använts när originalkåtorna byggdes. Virket ställdes på en ring av flata stenar för att inte kåtan skulle skadas av fukt eller sjunka ner i

marken. Eftersom trästommens utformning var lite ovanlig jämfört med områdets traditionella kåtor tog det ganska lång tid och mycket tankeverksamhet att få rätt placering på bågstängerna. Härden gjordes med samma mått som originalet, med rököppning rätt ovanför och ett litet lufthål längst nere vid golvet mitt emot ingången. Sent på hösten täcktes kåtan med granris. Eftersom det inte fanns någon nu levande person att fråga gjorde man som det såg ut på fotografierna och lade grenarna med kvistarna i flera lager upp mot toppen av kåtan. Ovanför dörren var det svårt att få fast granriset och få det tätt. Trästammar lades mot kåtan för att hålla granriset på plats, och när det blev vinter skottades snö upp på kåtans väggar (Olofsson 2018).

I mars 2017 bodde personal från Jamtli i kåtan en natt för att pröva hur den fungerade. Det visade sig att det drog kallt från glipor i ristäckningen och från rökålet nere vid golvet. Under natten, när det hade eldats några timmar, började snön som låg utanpå kåtan tina och rinna genom granriset, längs resvirket och ner i kåtan. Lärdomen blev att kåtan måste tätas med mer granris och att det är nödvändigt att elda näst intill kontinuerligt i en *laanoë-gâetie* (Olofsson 2018).

Tåssåsens sameby har ansvar för kåtans skötsel och underhåll.

Den färdiga kåtan. Foto Ewa Ljungdahl.

SKRIVNA KÄLLOR

Andersson, O. 2000. *Den sista rajden. Samer berättar om livet förr*. Jamtli förlag.

Bergman, I. 2011. *Kulturspår i träd*. Silvermuseet, Arjeplog.

Engman, A. In print.

Ljungdahl, E. 2011. Om bengömmor och hornsamlingar – vanliga kulturlämningar i det

samiska kulturlandskapet. I *Ett steg till på vägen. Resultat och reflexioner kring ett dokumentationsprojekt på sydsamiskt område under åren 2008–2011*. Gaaltje.

Olofsson, B. 2018. Vintervistet vid Stortjärn. I *Jämten 2018*.

Lappfogden i Jämtlands arkiv.

Riksantikvarieämbetet. Fornlämningsregistret FMIS.

I broschyren får du lära känna två kåtor i Tåssåsens sameby och deras historia. Den ena kåtan finns i Västra Arådalen och är en rekonstruktion av en skolkåta från Glen som användes under 1920-talet. Den andra kåtan står intill vägen i Glen och är ett försök till rekonstruktion av en kåta från det övergivna vintervistet vid Stortjärn nära Börtnan.

Lärarinnan Gunilla Doj och elever utanför kåtan i Glen 1910.
Foto Nils Thomasson/Jamtli's fotosamlingar.

Länsstyrelsen
Jämtlands län

Skrifter utgivna av Gaaltije 30
ISBN 978-91-519-7614-3 · ISSN 1650-3503